

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۵۸۸۹ - ۲۰۱۹

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی تاریخ گرایش مطالعات خلیج فارس

تقابل پرتغالی‌ها و عثمانی‌ها در خلیج فارس در عصر صفوی
(۱۱۳۵-۹۰۷ هـ.ق / ۱۷۲۲-۱۵۰۱ م)

استاد راهنما:

دکتر علی اکبر کجیاف

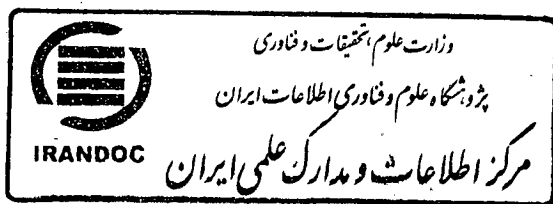
استاد مشاور:

دکتر محمدعلی چلونگر

پژوهشگر:

محمد سیاح

آبان ماه ۱۳۸۹

۱۵۸۵۳۹

۱۳۹۰/۳/۱۶

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

پژوه نگارش پایان نامه
رعایت شده است
تحصیلات تکمیلی دانشگاه اصفهان

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی تاریخ گرایش مطالعات خلیج فارس آقای محمد سیاح
تحت عنوان

تقابل پرتهالی‌ها و عثمانی‌ها در خلیج فارس در عصر صفوی

(۱۱۳۵-۱۷۲۲/ق. ۵۹۰۷-۱۷۲۲-۱۵۰۱م)

در تاریخ ۱۳۸۹/۸/۱۰ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه بسیار خوب به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر علی‌اکبر کجیاف با مرتبه‌ی علمی استادیار

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر محمدعلی چلونگر با مرتبه‌ی علمی استادیار

۳- استاد داور داخل گروه دکتر علی‌اکبر جعفری با مرتبه‌ی علمی استادیار

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر حسین مسعودنیا با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضا

امضا
مهر

امضا

امضا

امضای مدیر گروه

دکتر مرتضی دهقان‌نژاد

امضا

من لم يشكر المفلوق لم يشكر الفالق

پس از ممد و سپاس بی منتها از درگاه خداوند که اگر فواست واراده او نباشد تلاش ما بی سود است. در این جا وظیفه خود می دانم سپاس گزار آنهایی باشم که در این دوره ارزشمند، بودنشان و امیدشان راهگشای من بود.

در ابتدا جا دارد از خانواده عزیزم که همواره در طول تمصیل من را با تمام وجودشان یاری کردند نهایت تشکر و سپاس را داشته باشم. وظیفه خود می دانم از زحمات استاد دانشمند خود جناب آقای دکتر علی اکبر کجیاف که زحمت راهنمایی این پژوهش را کشیدند و همچنین از استاد فرزانه خود جناب آقای دکتر محمد علی پلونگر که مشاوره این پژوهش را به نحو امسن انجام دادند کمال تشکر و قدردانی داشته باشم. همچنین از دوستان عزیزم آقایان سعید دوربینیان، اسماعیل سمیعی، ممسن غضنفری، صادق شمس، علیرضا رمیمی، امیر زارعی، مسلم رمیمی و دیگر دوستانی که در این پژوهش مرا یاری نمودند تشکر و قدر دانی می نمایم.

محمد سیاح

پاییز ۱۳۸۹

فدای را بسی شاکرم که از روی کرم پدر و مادری فداکار نصیب سافته تا در سایه درخت
پر بار وجودشان بیاسایم و از ریشه آن ها شاخ و برگ گیرم و از سایه وجودشان در راه
کسب علم و دانش تلاش نمایم.

والدینی که بودنشان تاج افتخاری است بر سرم و نامشان دلیلی است بر بودنم چرا که
این دو وجود، پس از پروردگار مایه هستی ام بوده اند دستم را گرفتند و راه رفتن را در
این وادی زندگی پر از فراز و نشیب آموختند.

آموزگاران که برایم

زندگی،

بودن

و انسان بودن را معنا کردند .

این اثر برگ سبزی است تمفه درویش

تقدیم آنان ...

چکیده

پس از تحولات مربوط به عصر رنسانس و روی آوردن پرتغالی‌ها به شرق، آلبوکرک در سال ۹۱۲ هجری/۱۵۰۷ میلادی قدم به خلیج فارس گذاشت. در این زمان دولت صفویه تازه در ایران قدرت گرفته بود و هنوز درگیر مسائل داخلی بود. در این زمان عثمانی هم، تازه از جبهه غرب آسوده خاطر شده بود و درگیر جنگ‌های مذهبی با ایران بود. با توجه به این شرایط وضع قدرت دریایی، شاهان صفوی در ابتدا سیاست تسامح و تساهل را در پیش گرفتند. در پی این شرایط، پرتغالی‌ها با توجه به قدرت نظامی، سیاست سلطه اقتصادی را در پیش گرفتند.

بعد از تسلط پرتغال بر راه‌های ترانزیتی شرق، عثمانی هم، دچار ضربه اقتصادی شده بود و تصمیم به نفوذ به بین‌النهرین و مقابله با پرتغال را می‌گیرد که در این راستا، دریاسالاران نامی عثمانی همچون، پیری رئیس، مراد رئیس و سیدی‌علی رئیس درگیری‌هایی را با قوای پرتغالی در خلیج فارس داشتند. اگرچه عثمانی‌ها، در چندین بار توانستند که پرتغالی‌ها را شکست دهند ولی از آنجا که نیروی دریایی، پرتغال دارای قدرت زیادی بود. عثمانی‌ها نتوانستند که به هدف خود، که همانا تسلط بر تجارت خلیج فارس و بیرون راندن پرتغالی‌ها بود برسند. تا اینکه بالاخره شاه عباس به کمک نیروی دریایی انگلیس توانست، پرتغالی‌ها را در سال ۱۰۳۱ ه.ق/۱۶۲۲ م از هرمز اخراج کند.

در این تحقیق براساس نوشته مورخان ایرانی و عثمانی و اروپایی سعی در بررسی چگونگی حضور پرتغال در خلیج فارس و در پی آن به سیاست صفوی‌ها در مقابل آنها و به چگونگی حضور عثمانی در خلیج فارس و بدنبال آن برخورد عثمانی و پرتغال در خلیج فارس را داریم.

کلیدواژه‌ها: خلیج فارس، پرتغال، صفویه، عثمانی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات
۱-۱-۱	تبیین مسأله پژوهشی و اهمیت آن
۲-۱	اهداف
۳-۱	فروضیات و پرسش ها
۱-۳-۱	پرسشها
۲-۳-۱	فروضیات
۵-۱	پیشینه تحقیق
۴-۱	روش تحقیق و مراحل آن
۶-۱	بررسی منابع و مأخذ
۱-۶-۱	مرآت الممالک
۲-۶-۱	احسن التواریخ
۳-۶-۱	تاریخ عباسی
۴-۶-۱	تاریخ عالم آرای عباسی
۵-۶-۱	خلیج فارس
۶-۶-۱	خلیج فارس در گذشته و حال
۷-۶-۱	تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید
۸-۶-۱	تاریخ امپراتوری عثمانی
۹-۶-۱	تاریخ عثمانی
۱۰-۶-۱	سفرنامه فیگوئروا
۱۱-۶-۱	مقاله طلوع وغروب پرتغالی ها در روزگار صفویان
	فصل دوم: خلیج فارس در مسیر اکتشافات پرتغالی ها
۱-۲-۱	عوامل موثر در اکتشافات عصر جدید
۱-۱-۲	جنگهای صلیبی
۲-۱-۲	فتح قسطنطنیه به دست ترکان عثمانی

- ۱۳-۱-۲-۳- سعی و تلاش بازرگانان و نقش عوامل اقتصادی ۱۳
- ۱۳-۱-۲-۴- افزایش اطلاعات جغرافیایی ۱۳
- ۱۴-۱-۲-۵- پیشرفت صنعت دریانوردی ۱۴
- ۱۵-۱-۲-۶- نقش مذهب ۱۵
- ۱۶-۲-۲- مسیرهای تجاری در قدیم ۱۶
- ۱۶-۱-۲-۲- جاده ابریشم و جاده ادویه ۱۶
- ۱۷-۳-۲- معاهده توردوسیلاس ۱۷
- ۱۸-۴-۲- نقش شاهزاده هانری در اکتشافات ۱۸
- ۱۹-۵-۲- خط سیر پرتغالی ها ۱۹
- ۲۱-۶-۲- احمدبن ماجد ۲۱
- ۲۳-۷-۲- فرانسیکو دآلمیدا ۲۳
- ۲۳-۸-۲- اهمیت خلیج فارس ۲۳
- ۲۴-۹-۲- خلیج فارس در آستانه ورود پرتغالیها ۲۴
- ۲۴-۱۰-۲- سیاست نظامی آلبوکرک ۲۴
- ۲۵-۱۱-۲- طلایه داران پرتغالی در خلیج فارس ۲۵

فصل سوم: سیاست صفویان در قبال پرتغالی ها در خلیج فارس

- ۲۹-۱-۳- سیاست شاه اسماعیل درمقابل پرتغالی ها ۲۹
- ۲۹-۲-۳- سیاست شاه تهماسب درمقابل پرتغالی ها ۲۹
- ۳۴-۳-۳- سیاست شاه اسماعیل دوم و محمد خدابنده درمقابل پرتغالی ها ۳۴
- ۳۵-۴-۳- سیاست شاه عباس درمقابل پرتغالی ها ۳۵
- ۳۹-۱-۴-۳- تصرف جزیره قشم و هرمز و اخراج پرتغالی ها ۳۹
- ۴۰-۵-۳- سیاست آخرین شاهان صفوی درمقابل پرتغالی ها بعد از اخراج از هرمز ۴۰

فصل چهارم: چگونگی حضور عثمانی ها در خلیج فارس

- ۴۴-۱-۴- تجارت شرق در اختیار پرتغال ۴۴
- ۴۵-۲-۴- میان رودان نقطه آغاز کشمکش ها ۴۵

۴۶	۳-۴- توجه عثمانی به دریانوردی
۴۸	۴-۴- علت توجه ترکان عثمانی به خلیج فارس
۵۰	۵-۴- عثمانی ها در خلیج فارس
۵۱	۶-۴- تقابل عثمانی با پرتغال در خلیج فارس
۵۱	۱-۶-۴- پیروی رئیس
۵۵	۲-۶-۴- مراد رئیس
۵۶	۳-۶-۴- سیدی علی رئیس
۶۰	۷-۴- استراتژی شاه تهماسب در مقابل عثمانی
۶۲	۸-۴- آتش بس میان پرتغال و عثمانی
۶۲	۹-۴- فتح بغداد توسط شاه عباس
۶۵	۱۰-۴- آخرین منازعات میان عثمانی و ایران بر سر بصره
۶۷	ارزیابی
۶۸	پیوست‌ها

فهرست نقشه‌ها

۶۸	معاهده توردوسیلاس
۶۹	خط سیر پرتغالی‌ها
۷۰	خط سیر پرتغالی‌ها

اسناد

۷۳	نامه لهراسب بن محمود شاه به پادشاه پرتغال
۷۵	نامه کمال پیر لاری به پادشاه پرتغال
۷۶	نامه اول رئیس شرف الدین بن نور الدین به امیر سلمان
۷۷	نامه دوم رئیس شرف الدین بن نور الدین به امیر سلمان
۸۰	منابع و مأخذ

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۴۳	جدول ۱-۳: اقدامات پرتغالی‌ها در خلیج فارس.....
۴۳	جدول ۲-۳: اقدامات صفویه در خلیج فارس.....
۶۶	جدول ۱-۴: اقدامات عثمانی‌ها در خلیج فارس.....

پیشگفتار

منطقه خلیج فارس از جمله مناطق جغرافیایی نادر جهان با اهمیت و موقعیت ویژه استراتژیک و ژئوپولیتیک است که از قدیمی ترین دوران های تاریخ بشری تا کنون پیوسته مورد توجه شدید اقوام و دولت های همجوار و غیرهمجوار آن بوده است. بنابراین، خلیج فارس همیشه در معرض رقابت جویی ها و کشمکش های سیاسی- نظامی به منظور سلطه و اداره آن بوده است.

با کشف دماغه امیدنیک در سال ۱۴۹۷م.ق/۱۴۹۷م.نقطه عطفی در تاریخ تحولات سیاسی، اقتصادی و تجاری منطقه خلیج فارس ایجاد شد تا قبل از آمدن پرتغالی ها تجارت شرق و غرب از طریق دریا و خشکی (راه ادویه و جاده ابریشم) انجام می شد و با آمدن پرتغالی ها این مسیرها رونق خود را از دست دادند.

این کشف، زمینه ساز حضور استعمار به منطقه شد که عملاً کشورها و ساکنان حاشیه تا چند قرن متمادی گرفتار مسائل و مشکلات گوناگون ناشی از حضور آنها شدند. در این برهه زمانی ایران و عثمانی دو کشور مهم منطقه به حساب می آمدند و ناگزیر از ارتباط با پرتغالی ها بودند ایران با توجه به ضعف دریایی و گرفتاری هایی در شرق و غرب (ازبکان و عثمانی) عملاً نتوانست که جلو استعمارگران را بگیرد و مانع نفوذ آنها در خلیج فارس شود.

پس از تهاجم نظامی و استعماری پرتغال به اقیانوس هند و خلیج فارس و به ویژه تسخیر برخی نقاط مهم و استراتژیک منطقه (از جمله بندر عدن، سوکوترا و جزیره هرمز) در سال های اولیه قرن شانزدهم میلادی آنان توانستند عملاً محدودیت هایی را علیه دولت عثمانی و ایران در منطقه اعمال کرده و شرایط بحرانی در اقتصاد قلمرو سرزمین های تحت سلطه آنها به وجود آورند. در این زمان عثمانی تازه از حملات به اروپا آسوده خاطر شده بود. بعد از تسلط پرتغال بر راههای ترانزیتی شرق، اقتصاد عثمانی دچار ضربه شده بود، در پی احیاء اقتصاد خویش برآمد و تصمیم به نفوذ به خلیج فارس و مقابله با پرتغالی ها را گرفت. در این راستا در گیری های را با قوای پرتغالی در خلیج فارس داشتند که در این تحقیق، سعی در بررسی این در گیری ها و نتایج حاصله آن بر خلیج فارس را داریم.

امید است که تحقیق حاضر بخشی از زوایای تاریک تاریخ استعمار در منطقه را روشن کرده و اطلاعات و داده های ارائه شده آن، گرهی از مشکلات فرآوری پژوهشگران مسائل خلیج فارس- هرچند کوچک- را بگشاید.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- تبیین مسأله پژوهشی و اهمیت آنها

از دیرباز که خلیج فارس به عنوان حلقه رابط و پیونددهنده دو تمدن بین النهرین و سند در باختر و خاور دنیای باستان اهمیتش را به اثبات رساند و از زمانی که آشوریان در کنیه های خود از خلیج فارس با عنوان نارمر تو^۱ یاد کرده اند. خلیج فارس بنا به دلایل جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و نظامی و ده ها دلیل دیگر همواره مورد توجه جهانیان بوده است. محوریت خلیج فارس که آن را در روزگارانی دراز به عامل پیوند دهنده سه قاره کهن یعنی آسیا، آفریقا و اروپا تبدیل نموده بود، حکایت از جایگاه برترش در گذشته ای نه چندان دور داشته است. البته این جایگاه برتر و توجه بیش از حد برای کشورهای حوزه خلیج فارس و بیش از همه برای ایران، همواره در دسرساز بوده است.

در پایان سال های سده های میانه و پس از تسلط ترکان عثمانی بر قسطنطنیه تجارت میان خاور و باختر به محوریت جاده ابریشم دچار اختلال گردید. از سویی همزمان با این تحولات در شرق، غرب نیز پس از تحولات مربوط به عصر رنسانس و تضعیف سلسله فئودالیه که موجب قدرت گیری بوژواها شده بود و بوژواها در چارچوب حیات سرمایه داری بقای خویش را بر سلطه بر سرزمین های جدید جستجو می کردند و در این مسیر بود که متوجه شرق شدند. پس از بسته شدن راه ابریشم و فعال شدن راه ادویه هرمز از مراکز مهم ترانزیت کالا به

^۱ Nar Marratu.

شمار می رفت. و شهرهایی چون بصره، بوشهر و مسقط و جزایر بحرین و هرمز در این ترانزیت کالا نقش داشتند. بدین ترتیب پرتغالیها برای کنترل تجارت بین الملل سلطه خویش را بر خلیج فارس گسترش دادند. همزمان با این تحولات پس از تسلط عثمانیان و قدرت گیری آنان در آسیای صغیر در آغاز قرن چهارم، آنان متوجه بین النهرین شدند و حملاتی را به بین النهرین انجام دادند و چندین مرتبه بغداد بین آنها دست به دست شد. در این بین سلطان سلیم که یکی از پادشاهان قدرتمند عثمانی بود توانست که در سال ۹۲۳/هـ ۱۵۱۷ م مصر و یمن و حجاز را تصرف کند و در دریانوردی و بازرگانی رقیبی سرسخت برای پرتغالیها شد. چنانکه عثمانیها نتوانستند راه تجارت پرتغالیها را در خلیج فارس به خطر بیاندازند.

بدین ترتیب فعالیت ترکان عثمانی برای نفوذ و تسلط بر خلیج فارس از ربع دوم قرن شانزدهم میلادی به بعد آغاز شد. عثمانیها توانستند که وین پایتخت اتریش را در ۹۳۶هـ.ق/۱۵۲۹ م تصرف کند و تا قلب اروپا پیش بروند. و چهار سال بعد در ۹۴۰هـ.ق/۱۵۳۳ م قرارداد صلح بین دولت عثمانی و اتریش به امضاء رسید. بدین ترتیب سلطان سلیمان مدتی از گرفتاری های ارضی در اروپا رهایی یافت و فرصتی برای سلیمان پیش آمد که دوباره به صفویان و آناتولی و مبارزه با پرتغالیها در خلیج فارس و دریاهای شرق پردازد.

بدین ترتیب رقابتی بین عثمانیها و پرتغالیها در خلیج فارس آغاز شد که تا پایان حضور پرتغالیها در خلیج فارس کم و بیش ادامه داشت.

تکیه اساسی در این تحقیق پرداختن به چگونگی حضور پرتغالیها و سیاست های آنها در خلیج فارس و به حضور عثمانیها در خلیج فارس و به تبع به تقابل پرتغالیها و عثمانیها در خلیج فارس و پرداختن به سیاست های صفویان در پی این تحولات در خلیج فارس می باشد.

۱-۲- اهداف

- بررسی سیاست صفویان در مقابل پرتغالیها در خلیج فارس
- تبیین سیاست های پرتغالیها و عثمانیها در خلیج فارس در عصر صفوی.
- بررسی اثرات تقابل پرتغالیها و عثمانیها در خلیج فارس.

۱-۳-۳- فرضیات و پرسش‌ها:

۱-۳-۱- پرسش‌ها

- چرا پرتغالی‌ها سیاست سلطه اقتصادی با تکیه بر قدرت نظامی را در پیش گرفتند؟
- چرا عثمانی‌ها سیاست نفوذ در خلیج فارس و تقابل با پرتغالی‌ها را در پیش گرفتند؟
- صفویان چه سیاستی را در قبال پرتغالی‌ها و عثمانی‌ها در خلیج فارس در پیش گرفتند؟

۱-۳-۲- فرضیات

- پرتغالی‌ها سیاست سلطه اقتصادی با تکیه بر قدرت نظامی را در پیش گرفتند.
- عثمانی‌ها به خاطر مشکلات اقتصادی سیاست نفوذ در خلیج فارس و برخورد با پرتغالی‌ها را در پیش گرفتند.
- آشوب‌های داخلی ایران و حملات شرق و غرب به ایران موجب عدم رویارویی صحیح با قدرت‌های بیگانه در خلیج فارس شد.

۱-۴- پیشینه تحقیق

براساس بررسی‌های به عمل آمده هیچ کتاب جامعی با این عنوان کار نشده است. از تحقیقاتی که دارای جزئی از این موضوع هستند می‌توان به کتاب‌ها و مقاله زیر اشاره کرد:

خلیج فارس: آرنولد ویلسن، محمد سعیدی، (تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۶) این اثر در مورد تاریخ خلیج فارس و حضور قدرت‌های بیگانه در خلیج فارس می‌باشد در مورد پرتغال به صورت جزئی مطالبی ذکر کرده است.

روابط سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفویه، عبدالحسین نوایی، (تهران، سمت، ۱۳۷۷) این کتاب پیرامون روابط ایران با عثمانی، روابط ایران و پرتغال و اسپانیا به صورت جزئی مطالبی ذکر کرده است.

خلیج فارس و مسائل آن، همایون الهی، (تهران، توس، ۱۳۷۰) این کتاب پیرامون روابط ایران و پرتغال به صورت جزئی مطالبی ذکر کرده است.

طلوع و غروب پرتغالی‌ها در خلیج فارس در روزگار صفویان، حسین میرجعفری (اصفهان، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۴) این مقاله در رابطه با حضور پرتغالیان در خلیج فارس و اخراج آنها از منطقه بصورت کلی مطالبی را بیان کرده است.

سیاست های صفویان در خلیج فارس، جهانبخش ثواقب (اصفهان، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۴) این مقاله به طور کلی به سیاست صفویان در خلیج فارس در کل دوره صفویه پرداخته است.

شاه اسماعیل اول و سلطه پرتغالی ها در خلیج فارس، ناصر جدیدی، (اصفهان، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۴) این مقاله در رابطه با رویارویی شاه اسماعیل اول با پرتغالی ها بصورت مطالبی را کلی بیان کرده است.

۱-۵- روش تحقیق و مراحل آن

نوع تحقیق توصیفی-تحلیلی و روش جمع آوری مطالب براساس منابع کتابخانه ای می باشد.

۱-۶- بررسی منابع و مآخذ

باتوجه به بررسی منابع و مآخذ منابع دوره مورد نظر خلیج فارس از اهمیت بسیار کمی برای مورخان دوره مورد نظر برخوردار بوده و از نظر اهمیت دارای رتبه سوم هم نبوده است. در بررسی منابع فارسی مورد نظر نقش عثمانی در خلیج فارس بسیار کم رنگ بیان شده است. و اندک اطلاعات هم مربوط به منابع عثمانی و اروپایی می باشد.

۱-۶-۱ - مرآت الممالک

کتاب مرآت الممالک که به زبان فارسی چاپ و منتشر شده است ترجمه کتابیست به همین نام که در سال ۹۶۴ قمری به زبان ترکی عثمانی نوشته شده است و سرگذشت و سفرنامه یکی از دریاسالاران ترک به نام «سیدی علی» می باشد. نویسنده سیدی علی کاتبی یکی از دریاسالاران مشهور سلطان سلیمان است، که در مأموریت در خلیج فارس، درگیریهای را با پرتغالیها داشته است.

نویسنده کتاب که از معاصران شاه تهماسب صفوی است بفرماندهی ناوگان عثمانی در دریای سرخ و خلیج فارس منصوب شده بود و مأموریت داشت که تعدادی کشتی های عثمانی را که در بندر بصره بودند به پایگاه سوئز در دریای سرخ بازگرداند. در راه اجرای این مأموریت ناچار شد با پرتغالیان که آنزمان بر اقیانوس هند و دریاهای آن مسلط بودند بجنگند و عاقبت هم طوفان های سخت و بادهای شدید دریائی کشتی های او را به سواحل غربی هند کشاندند و چون بازگشت از راه دریا برایش ممکن نبود، به اتفاق گروهی از افسران و ملاحان خود ناچار شد از راه زمین به کشور خویش بازگردد. در راه این سفر، از سرزمین های متعددی در هند و افغانستان و ماورالنهر عبور کرد و بعد هم از راه مشهد به ایران آمد. در قزوین به حضور شاه تهماسب بار یافت و مدتی در دربار او ماند و

عاقبت از طریق بغداد به استانبول بازگشت. «سیدعلی» که علاوه بر هنر دریانوردی با ادبیات نیز آشنایی داشته پس از بازگشت، شرح این سفر دورودراز را که چهار سال طول کشید در کتاب «مرآت الممالک» نوشت. از آنجا که در جریان این سفرها مدتی را در ایران گذرانیده است و به علاوه سرگذشت او وضع حکومت ها و کشورهای همسایه ایران را در آلمان نیز نشان می دهد. و از طرفی سیدی علی در این کتاب شرح مبارزات و درگیری های خود را با پرتغالی ها در خلیج فارس شرح می دهد. که به عنوان یک منبع دست اول برای تحقیق ما از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشد.

متن ترکی کتاب در سال ۱۳۱۳ ه.ق با مقدمه نجیب عاصم از طرف احمد جودت، با خط قدیم ترکی (القباوی عربی) چاپ شده است. ترجمه فارسی کنونی از روی همین متن که اصل آن به کتابخانه دیانت ایشلری (اداره کل امور دینی ترکیه) در آنکارا تعلق دارد، صورت گرفته است.

۱-۶-۲- احسن التواریخ

حسن بیگ روملو (متولد ۳۲-۱۵۳۱م/۹۳۸ه.ق) که اثر خویش را در عهد شاه اسماعیل دوم به اتمام رساند کتابش را به مانند یک تاریخ عمومی تألیف کرد. این کتاب رویدادهای مربوط به صفویان را از سال (۱۴۹۴م/۹۰۰ه.ق) تا ۹۸۵/۱۵۷۷ در برمی گیرد. حسن بیگ نوه امیر سلطان روملو بود که به طور موروثی ناظر خزانه سلطنتی در قزوین بود. حسن بیگ خود قورچی باشی و در بیشتر جنگ های شاه تهماسب همراه او بود. او کتابش را در سال (۱۵۷۸م/۹۸۵ه.ق) به اتمام رساند. چنین برمی آید که روملو در نظر داشت تاریخ عمومی در دوازده جلد بنویسد. اما از این همه فقط دو مجلد آخر آن برجا مانده است. جلد یازدهم وقایع مربوط به ایران، عثمانی و ماوراءالنهر از سال (۱۴۰۵م/۸۰۷ه.ق) تا (۹۴-۱۴۹۳م/۸۹۹ه.ق) در برمی گیرد و جلد دوازدهم به رویدادهای ایران تا سال ۱۵۷۷ می پردازد که طی آن رویدادهایی همچون سقوط دولت آق قویونلو و تاریخ پادشاهان صفوی از شاه اسماعیل یکم تا شاه اسماعیل دوم گزارش شده اند. در زمینه حضور پرتغال در خلیج فارس در راستای پایان نامه استفاده شده است.

۱-۶-۳- تاریخ عباسی

جلال الدین منجم یزدی منجم رسمی دربار شاه عباس یکم بود. اگرچه یزدی آگاهی هایی مفصل درباره زندگی نامه خویش در تاریخ عباسی که به روزنامه ملاجلال نیز شهرت دارد، ارائه نمی کند. می دانیم که او به احتمال عضو یک خاندان اعیانی یزدی و از طبقه اجتماعی دیوانیان عهد شاه عباس یکم بوده است.

یزدی همواره همراه شاه بود و نفوذی قابل توجه در او داشت و در امور متعدد سیاسی مشارکت داشت. یزدی رابطه ای نزدیک با شاه داشته و بسیاری از رویدادهایی را که گزارش کرده، خود دیده است. شاید شاه عباس از یزدی نخواستہ بود تا تاریخ عباسی را تألیف کند و به نظر رسد که این اثر در واقع بیش از آنکه یک وقایع نگاری منقح باشد. مجموعه ای از یادداشت های مولف است.

تاریخ عباسی رویدادهای عصر شاه اسماعیل دوم، سلطان محمد خدابنده و شاه عباس یکم را تا حدود سال (۱۶۱۱م/۱۰۲۰ه.ق) دربرمی گیرد. یزدی در تألیف اثر خویش از دو شیوه ارائه رویدادها به صورت موضوعی و سالانه استفاده کرده و اطلاعات مربوط به شاه عباس را به شیوه اخیر گزارش کرده است. این کتاب اطلاعات مبرم و زیادی در مورد روابط ایران و عثمانی دارا می باشد. در زمینه روابط ایران و عثمانی در خلیج فارس در راستای پایان نامه استفاده شده است.

۱-۶-۴- تاریخ عالم آرای عباسی

اسکندریگ منشی (۱۶۳۲-۱۰۴۲م/۱۵۶۰-۹۶۸م) مولف تاریخ عالم آرای عباسی بود. در مقایسه با دیگر متون، تاریخ عالم آرای عباسی زمینه اساسی مطالعات صفوی را شکل داده و مبنای بسیاری از فرض و گمان ها و استنتاج ها درباره تاریخ صفویه شده است.

اسکندریگ نخستین بخش از کتاب خویش را در سال (۱۶۱۶م/۱۰۲۰ه.ق) و دومین بخش را در سال (۱۶۲۹م/۱۰۳۸ه.ق) به اتمام رساند.

بخش نخست کتاب در برگرفته گزارشی کوتاه درباره خاستگاه صفویان و تاریخ مختصر پیامبر(ص) و ائمه(ع)، همراه با رویدادهای دوران اولین پادشاهان صفوی تا زمان شاه عباس یکم و ذکر یازده خصوصیت اوست. دومین بخش، گزارش مشروح رویدادهای عهد سلطنت شاه عباس یکم است.

او رویدادهای پادشاهان پیش از شاه عباس را به شیوه موضوعی تنظیم کرده و برای رویدادهای عصر شاه عباس از تقویم ترکی و هجری همراه با هم استفاده کرده است. همین امر سبب بروز پاره ای دشواری ها و نادرستی ها در زمینه تعیین دقیق زمان رویدادها شده است. در مورد روابط سیاسی ایران در حوزه خلیج فارس دارای اطلاعات مناسبی می باشد. بدین لحاظ در راستای پایان نامه از استفاده شده است.

۱-۶-۵- خلیج فارس

کتاب خلیج فارس پروفیسور ویلم فلور را می توان به جرأت یکی از منابع مهم مربوط به اوضاع خلیج فارس در دوران صفویه نامید. این کتاب شامل اطلاعات بسیار با ارزشی در خصوص حضور عثمانی در خلیج فارس می باشد. که در تحقیق استفاده شده است.

۱-۶-۶- خلیج فارس در گذشته و حال

نویسنده اسواتد سوکک می باشد. این کتاب تاریخ خلیج فارس را از آغاز شروع می کند و تا حال حاضر شامل می شود. در این کتاب بخشی تحت عنوان قرن پرتغال نوشته شده است که با توجه به بحث، در خصوص حضور پرتغالی ها در خلیج فارس می باشد، که در تحقیق از بحث پرتغال این کتاب استفاده شده است.

۱-۶-۷- تاریخ امپراطوری عثمانی و ترکیه جدید

نویسنده کتاب استنفورد جی، شاو یکی از مورخین به نام ترکیه می باشد. او در طی سال های ۱۹۵۸ تا ۱۹۶۸، استادیار و دانشیار کرسی تاریخ ترکیه در دانشگاه هاروارد بوده است. وی استاد تاریخ ترکیه و خاور نزدیک دانشگاه کالیفرنیا است. وی هم چنین از بدو انتشار نشریه بین المللی مطالعات خاورمیانه به سال ۱۹۷۰، سردبیری آن را برعهده داشته است.

این کتاب شامل دو جلد می باشد جلد اول: ظهور و سقوط امپراتوری عثمانی ۱۲۲۳-۶۷۹ ه.ق/۱۸۰۸-۱۲۸۰م، را شامل می شود که چگونگی تشکیل امپراتوری عثمانی را توضیح می دهد، این که چگونه گروهی اندک از سربازان عشایر موفق شدند قلمروهای خود را از حد یک امیرنشین کوچک در شمال غرب آناتولی واقع در مرزهای امپراتوری بیزانس به صورت یکی از امپراتوری های بزرگ سده های پانزدهم و شانزدهم اروپا و آسیا توسعه دهند. جلد اول با ارائه توصیفی از دوره غم انگیز سلطنت سلطان سلیم سوم (۱۲۲۲-۱۲۰۴ ه.ق/۱۸۰۷-۱۷۸۰م) خاتمه می یابد؛ سلطانی که تلاش هایش به منظور تأسیس ارتش و خزانه ای نوین و در نتیجه امپراتوری ناکام ماند. امپراتوری که تحت ضربات انقلاب فرانسه و نیز تمایل کشورهای اروپا به کسب غنیمت هرچه بیشتر از آن در حال فروپاشی بود.

این کتاب دارای اطلاعات مفیدی در خصوص حضور عثمانی در خلیج فارس می باشد. که در راستای پایان نامه استفاده شده است.

۱-۶-۸- تاریخ امپراتوری عثمانی

یوزف هامرپورگشتال، شرق شناس برجسته اتریشی و نویسنده کتاب تاریخ امپراتوری عثمانی در سال ۱۱۸۸ه.ق/۱۷۷۴م در شهر گراتس واقع در اتریش متولد شد. در فرهنگستان زبان های شرق در وین به آموختن زبان های فارسی، عربی و ترکی پرداخت و پس از فارغ التحصیل شدن همراه هیئت در ۱۷۹۷ به استانبول رفت و در سفارت اتریش در استانبول مترجم گردید. و در آنجا به تکمیل معلومات خود کوشید و شروع به گردآوری نسخ خطی فارسی و عربی و ترکی نمود.

هامرپورگشتال سی سال برسر تألیف این کتاب وقت گذاشت و از صدها نسخه خطی ترکی و فارسی و عربی و هزاران سند که در بایگانی باب عالی نگهداری می شد و نیز کتاب ها و اسناد اروپایی استفاده کرد. این کتاب منبای تمام کتاب های تاریخی جدید است که درباره تاریخ عثمانی نوشته شده است. دقت نظر مولف و توجه او به جزئیات، و تفصیل وقایع که از منابع اصلی و آرشیوها استخراج شده همراه با دید جامع تحلیلی او از سیرحوادث به این کتاب جایگاهی ویژه می بخشد و هنوز هم پس از صدوپنجاه سال که از تألیف آن می گذرد و با آنکه پس از وی دهها کتاب درباره تاریخ عثمانی نوشته شده، ارزش خود را حفظ کرده است.

تاریخ امپراتوری عثمانی هامرپورگشتال از آغاز تشکیل امپراتوری عثمانی آغاز شده و به سال ۱۷۷۴ میلادی و پیمان معروف کوچک قینارجه خاتمه می یابد. و در این تحقیق از جلد دوم این اثر که از اول سلطنت سلیم اول تا پایان سلطنت مراد سوم را دربرمی گیرد استفاده کرده ایم که در خصوص فعالیت های عثمانی در خلیج فارس مطالبی را دارا می باشد.

۱-۶-۹- تاریخ عثمانی

اسماعیل حقی اوزون چارشی لی نویسنده کتاب در سال ۱۸۸۸ میلادی در محله ایوب استانبول متولد شد. وی پس از پایان تحصیلات متوسطه وارد دارالفنون استانبول شد و در رشته تاریخ و فلسفه نزد استادان کارآزموده تلمذ کرد. پس از پایان دوره دانشگاه به سال ۱۹۱۲، در یکی از مدارس متوسطه کوتاهیه به تدریس تاریخ پرداخت. وی بعدها به مقام استادی در دانشگاه استانبول رسید و بعدها به عضویت موسسه تاریخ ترک در آمد. وی تاریخ خود را از تشکیل دولت عثمانی آغاز می کند و تا اواخر قرن هفدهم ادامه می دهد. ما در این تحقیق از جلد دوم این اثر که دارای اطلاعاتی در خصوص حضور عثمانی در خلیج فارس می باشد در راستای تحقیق استفاده کرده ایم.

